

Vapaus, perimmäinen arvo

Friedrich A. Hayek (8. 5. 1889—24. 3. 1992) aloittaa kirjansa »The Constitution of Liberty» toteamalla, että ajan myötä vanhat totuudet kuihtuvat, kuluvat ja menettävät arvonsa. Siksi vanhoille totuuksille on aika ajoin annettava uusi sisältö ja tulkinta, joka puhuttelee ihmisiä ja auttaa heitä näkemään niiden merkityksen heille itselleen ja heidän omalle ajalleen. Hayek muistuttaa, että vanhoja totuuksia elvytettäessä yhteys perinteiseen olisi kyettävä säilyttämään katkeamattomana.

Vapaus on sellainen vanha totuus, perimmäinen arvo, jonka sisältö on muuttunut ajallemme epäselväksi, hauraaksi ja vaikeasti puolustettavaksi. Matkallaan Yhdysvalloissa 1830-luvulla Alexis de Tocqueville havaitsi, että amerikkalaiset vanhemmat perustivat kouluja »aina ja kaikkialle missä he saattoivat tehdä sen vapaasti ja että lukutaidoton oli harvinaisuus». Tocquevillen mukaan »ei liene toista kansakuntaa, joka olisi perustanut yhtä monia kouluja yhtä vaikuttavien tuloksin». Tocquevillen havainnot sijoittuvat aikaan ennen julkisen koululaitoksen syntyä Yhdysvalloissa. Heikki Ylikangas osoittaa kirjassaan »Mennyt meissä», että Suomen kansan henkinen ja aineellinen kukoistus on osunut lähes poikkeuksetta aikoihin, joissa yksilöiden riippuvuus poliittisesta, hallinnollisesta ja taloudellisesta keskityksestä on purkautunut, vähentynyt. Hayekille vapaus on se tekijä, jonka varassa läntinen sivistys saavutti ennen kokeamattomat mitat. Miksi vapaudella ei ole kuitenkaan ystäviä, vaikka sen saavutukset ovat kiistattomat?

Eräs syy voi olla siinä, että vapaus ei tarjoa ihmisille yhtä houkuttelevia visioita paremmasta kuin kilpailijat. Vapauteen vetoamalla on vaikea innostaa joukkoja ja vaatia johtajuutta. Toinen syy voi olla siinä, että vapaus on useimmiten kahden tulen välissä. Vapauden viholliset eivät löydy suinkaan vasemmalta kuten yleisesti oletetaan. Vapauteen suhtautuvat nurjamielisesti myös monet, joiden menestyksen vapaus on mahdollistanut; liberalistisina itseään pitävät puolueet, kilpailun rajoituksia kaipaavat yritykset ja julkista tukea ja noavat maatilat.

On kuitenkin väärin ymmärtää vapaus yksinomaan välineelliseksi arvoksi, joka tuottamiensa hyötyjen vuoksi olisi muita arvoja arvokkaampi. Vapaudesta on kysymys paljon enemmän kuin pelkästään tarkoituksenmukaisuuteen perustuvasta harkinnasta eri arvojen välillä. Olisi väärin rinnastaa vapaus muihin arvoihin, koska vapaus on useimpien muiden arvojen lähde, niiden perusta. Näin yksilön vapauden ja hänen eettisten pyrkimystensä välillä on suora yhteys. Hayekin mukaan vapaus on mahdollista hyväksyä ainoastaan tällä perusteella.

On monia, joille vapauden salliminen johtaa väistämättä hobbeseilaiseen individualismiin; ahneuteen, henkilökohtaisten oikkujen tyydyttämiseen ja välipitämättömyyteen kanssaihmisistä ja ympäristöstä. Hobbesilaista anarkiaa pelkäävät sallivat valtion rajoittaa enemmän tai vähemmän hienovaraisesti ihmisten vapautta ja ohjata heidät huomaamaan muutkin kuin vain omat välittömät etunsa. Hobbesilaisten näköharha on väittämässä, jonka mukaan jokaisen tulisi voida tavoitella mahdollisimman vapaasti erilaisia asioita kenenkään sitä estämättä. Hobbesilaiset kuitenkin unohtavat, että eri asioiden toteuttamiseksi yksilöiden on oltava yhteistyössä, vuorovaikutuksessa toistensa kanssa.

On paradoksaalista, että Hobbesin pelkäämää yltiöindividualismia torjuva valtio itse asiassa synnyttää sitä. Kun hyödyn periaatteella toimiva valtio ottaa itselleen yksilöille vapaudessa luonnostaan kuuluvaa vastuuta, kirjoittaa Theodor Kallifatides, ruotsalainen kirjailija artikkelissaan »Ett statlig samhäl-

le», yksilöille itselleen ei jää muuta kuin nautinnon tavoittelu ja yksilöllinen erottuminen. Mitä voimakkaampi valtio on, sitä yksilöllisempiä ihmiset haluavat olla. Individualisoitunut yhteiskunta, jatkaa Kallifatides, ei ole kuitenkaan enää miikään yhteiskunta, vaan sen täydellinen vastakohta. Siksi olisi väärin redusoida vapaus yltiöindividualismiksi, koska vapaus on pohjimmiltaan ihmisten välisiä suhteita luova, välittävä ja ylläpitävä instituutio.

Vapaus ei voi myöskään merkitä riippumattomuutta erilaisista auktoriteeteista kuten perheestä, koulusta ja kirkosta. Nämä auktoriteetit eivät ole vapauden rajoitteita, vaan vapautta mahdollistavia ja tukevia. Artikkelissa »Politiikot ovat pelkureita» Jermu Laine tuo ilmi käsityksen, jonka mukaan valtio näitä auktoriteetteja vastaan hyökätessään romutti samalla yksilöiden itsekkyyttä rajoittavat pidäkkeet ja muutti markkinat ahneuden kentiksi. Jermu Laineen sanoman syvälle luotaavin merkitys on oivalluksessa, jonka mukaan on vaikea löytää toimivia valtiollisia ratkaisuja yhteiskuntamme ongelmien sulkemalla vapaus ja sitä välittävät muut auktoriteetit analyysin ulkopuolelle.

Monille valtio on kuitenkin välttämätön, koska ilman valtiota ihmiset jättäisivät vapaudessa tietyt asiat hoitamatta. Valtion merkityksen kiistäminen on tarpeetonta, kun taas sen sijoittaminen oikeisiin ja suhteellisiin kehyksiin on välttämätöntä. Theodor Kallifatides kuvaa toisen maailmansodan aikaisia kokemuksiaan, kun saksalaiset miehittivät Kreikan. Vaikka miehitys tuhosi valtion, se ei tuhonnut kreikkalaista yhteiskuntaa. Esimerkiksi rikollisuus supistui lähes olemattomaksi, vaikka sen olisi olettanut lisääntyvän. Yksilöiden sosiaalinen kontrolli astui poliisiin ja oikeuslaitoksen tilalle ja se osoittautui niitä jopa tehokkaammaksi. Lapset opetettiin edelleenkin lukemaan ja laskemaan. Ihmiset kokivat kaikessa vahvaa solidaarisuutta toisiaan kohtaan. Paradoksaalisinta oli kuitenkin, kirjoittaa Kallifatides, että nelivuotisen miehityksen aikana kulttuuri kukoisti tavalla, jolle ei löydy vertaa sodan jälkeisiltä vuosilta.

Kallifatidesin viesti on helppo ymmärtää väärin siten, että ihmiset toimivat vastuullisesti ja moraalisesti vain vaikeissa tilanteissa. Esimerkillään Kallifatides haluaa osoittaa, että ihmiset toimivat luonnostaan niin, jos heillä on vapaus siihen. Tässä ajassa, joille julkistalouden vaikeudet ovat ominaisia, on terapeuttista ajatella, että julkiset instituutiot eivät ehkä sittenkään voi taata, että lapset oppivat, että köyhistä huolehditaan, että ihmiset löytävät työtä, että ihmiset toimivat moraalisesti, että kulttuuria suojellaan... Jermu Laineen mukaan ihmisten on vain niin helppo vaatia, poliitikkojen myötäillä ja älymystön kannustaa. On kuin kaikki haluaisivat välttyä aloittamasta sitä työtä, jossa yksilöille palautetaan heidän vapautensa ja entisöidään vapautta välittävät instituutiot.

Vapauden liittäminen yksinomaan markkinoilla tapahtuvaksi voiton tavoitteluksi yksilulle vapauden potentiaalin. Vapaus ei vaadi ketään ostamaan tai myymään eikä tuottamaan tai kuluttamaan entistä enemmän. Vain maissa, joissa vapautta on rajoitettu, ihmiset on voitu alistaa tuotannollisille tavoitteille. Tässä suhteessa jäsenistönsä kulutusmahdollisuuksien puolesta kiivaileva ay-liikkeemme on arvoisessa seurassa.

Vapaus mahdollistaa voiton tavoittelun lisäksi myös toiminnan, jota ei voitto motivoi; toiminnan, jolla valtion virkamiehet perustelevat tavallisesti moraalista ylemmyyttään yrittäjiin nähden. Michael O'Neill osoittaa kirjassaan »The Third America», että esimerkiksi lyhytaikaista hoitoa akuutteihin tarpeisiin tarjoavista sairaaloista lähes kolmeneljäsosa on yksityisiä, voittoa tavoittelemattomia (nonprofit). Sosiaalisektorilla, jatkaa O'Neill, noin 60.000 ei-voittoja tavoittelevaa yksityistä organisaatiota palvelee tehokkaasti erilaisia sosiaalisia tarpeita julkisten rinnalla. Yksityisten vapaaehtoinen toiminta on synnyttänyt kaikkialla monia merkittäviä sosiaalisia innovaatioita. Vapauden vähättely on heikentänyt mahdollisuuksia sellaiseen työhön, jota ihmiset voisivat tehdä vapaaehtoisesti odottamatta siitä mitään taloudellisia palkkioita. Julkiset virkamiehem-

me ovat erittäin haluttomia kohtaamaan vapaaehtoisia omalla toimialallaan.

Maahamme on syntynyt huomaamatta outo mielipideilmasto, jossa useat julkiseen keskusteluun osallistuvat esittävät vaatimuksia siitä, kuinka toisten tulisi käyttäytyä ja miten julkisen vallan tulisi kohdella ihmisiä. Tämä selittyy ainakin osittain maahamme juurtuneesta vapaudettomuuden kulttuurista. On monia, joiden projektisuunnitelmassa julkinen tuki mainitaan ennen omaa yrittämistä. On monia, jotka vaativat valtiota muuttamaan lailla kanssaihmissensä käyttäytymistä ja valintoja haluamatta antaa itse rakentavaa esimerkkiä. On monia, jotka neuvovat toisia kertomatta kuinka he itse menettelevät. Meidän ei todellakaan tarvitse etsiä kasarmikulttuuria kovinkaan kaukaa.

Julkiset interventiot — hallinnolliset, oikeudelliset, taloudelliset jne. — eivät ehkä sittenkään ole ratkaisu ongelmiimme kuten esimerkiksi vaatimukseen uusteollistaa maa nopeasti uudelleen. Monet julkisista interventioista toimivat käytännössä enemmän tai vähemmän ankarina vapauden rajoitteina. On myös kohtuutonta odottaa sitä asioihin paneutuvaa, pientä ja osatonta ymmärtävää, oikeamielistä ja voimakasta poliitikkoa, virkamiestä tai vaikuttajaa, joka laittaisi asiat kuntoon useampien haluamalla tavalla. Tällainen kaipuu on vaikeasti sovitettavissa normaaliin demokratiaan, koska se palvelee ja ruokkii vain itsevaltaisuutta ja diktatuuria. Pitkän tähtäyksen kehitykselle on vaarallista, että meillä kuten muuallakin näyttäisi olevan suuren johtajan kysyntää.

Ratkaisuja aikamme ongelmiin on etsittävä vapauden dramaattisesta lisäämisestä. Julkisella hallinnolla on edessään kriittinen tehtävä vapauden rajoitteiden tunnistamisessa ja purkamisessa. Jos se haluaa käydä käsiksi tähän tehtävään, se voi jälleen nousta yhteiskunnalliseksi uudistajaksi, ei tarjoamalla omia spesifejä ratkaisuja, vaan laajentamalla ja suojelemalla yksilöiden vapautta. Vapauden viljelijän tehtävä ei ole helppo, koska hän ei itse voi niittää satoa.

Risto Harisalo